

19. Tbilisi, Kaukaskie Oficerskie Towarzystwo Ekonomiczne, 1912. Proj. Aleksander S. Rogojski. Reprodukacja pocztówki ze zbiorów Liki Gonaszwili

19. Tbilisi, former House of the Economic Society of Caucasian Officers, now TBC Bank, 1912. Designed by Aleksander S. Rogojski. Lika Gonaszwili Collection

20. Tbilisi, dawne Kaukaskie Oficerskie Towarzystwo Ekonomiczne, obecnie TBC Bank, 1912. Proj. Aleksander S. Rogojski. Fot. Autor, 2010 r.

20. Tbilisi, former House of the Economic Society of Caucasian Officers, now TBC Bank, 1912. Designed by Aleksander S. Rogojski. Photo Author, 2010

Większość dzieł architekta cechuje duża skala założeń, poszczególne realizacje są rozległe, wielokrzydłowe, posiadają zróżnicowane plany. Ich wspólną cechą jest reprezentacyjność, osiągana przede wszystkim skalą, układem zespołów zróżnicowanych brył i ich artykulacją oraz bogatą dekoracją fasad i elewacji, eklektycznie łączącej elementy ornamentalne i detal architektoniczny o różnej proweniencji stylowej. W jego dziełach realizowanych u schyłku życia zauważyć można zwrot w stronę europejskiego modernizmu oraz konsekwentne stosowanie charakterystycznego dla niego detalu, nakładanego na elewacje i wnętrza budynków (instytut położniczy przy ul. Kostawa, fasada karawanseraju Artsrunis przy ul. Sioni).

Odmienne ukształtowane zostały elewacje budynków zespołu dawnego seminarium prawosławnego, którego dekoracje nawiązują do historycznych form rosyjskiej architektury sakralnej i „stylu rosyjskiego” architektury rosyjskiej schyłku XIX wieku. Jeszcze inny przykład to kościół katolicki w Batumi, z entuzjazmem opisywany w ówczesnej prasie jako wzór „stylu bałtycko – gotyckiego”⁴⁹, a w rzeczywistości będący trójnawową neogotycką pseudobazyliką z transeptem, wydzielonym prezbiterium i dwuwieżową fasadą. Elewacje i wnętrza budowli wyposażono w bogaty zespół dekoracji rzeźbiarskich, eklektycznie zróżnicowany pod względem materiałowym, fakturalnym i kolorystycznym, z udziałem

21. Tbilisi, kaplica grobowa książąt Barataszwili przy cerkwi Kwaszweti, 1899. Proj. Aleksander S. Rogojski.

Fot. Autor, 2011 r.

21. Tbilisi, burial chapel of Prince Baratashvili's family near Kvashveti church, 1899. Designed by Aleksander S. Rogojski. Photo Author, 2011

plaskorzeźb, kamiennego detalu i polichromii o charakterze figuratywnym (il. 17-18)⁵⁰.

⁴⁹ „Kraj”, 1898 (21.03-2.04.1898), nr 12, s. 23

⁵⁰ Większą część kosztów budowy i dekoracji kościoła sfinansował Stefan Zubalaszwili, gruziński, tbiliski przemysłowiec,

filantrop i katolik, jeden z współfundatorów Domu Ludowego w Tbilisi, por. „Kraj”, 1903, nr 20 (16-25.05.1903), s. 17; 1909 nr 3 (23.02-5.03.1909), s. 12-13.

Henryk Hryniewski (1869-1938) to najlepiej znany polski twórca działający w Tbilisi⁵¹. Urodził się 2 listopada 1869 r. w Kutaisi w rodzinie polskich zesłańców. W latach 1877-1898 mieszkał we Włoszech, Francji i Niemczech. We Florencji ukończył szkołę średnią i Akademię Sztuk Pięknych, w Niemczech przez dwa lata studiował architekturę na politechnice w Karlsruhe. Po powrocie do Gruzji osiadł w Tbilisi i aktywnie włączył się w działalność stołecznych środowisk artystycznych. Od 1902 r. był członkiem Kaukaskiego Towarzystwa Krzewienia Sztuk Pięknych, w latach 1904-1918 jego sekretarzem; regularnie wystawiał swoje prace na wystawach przez nie organizowanych. W 1904 r. objął posadę nauczyciela rysunku w Szkole Malarstwa i Rzeźby przy Kaukaskim Towarzystwie Krzewienia Sztuk Pięknych, w 1918 r. został jej dyrektorem, a po przekształceniu szkoły w Akademię Sztuk Pięknych w 1921 r. – profesorem rysunku architektonicznego na Wydziale Architektury oraz wykładowcą perspektywy na innych wydziałach tej uczelni⁵². W 1923 r. został dziekanem Wydziału Architektury ASP, a w latach 1927-1929 pełnił funkcję prorektora ds. nauki. Ponadto, w latach 1917-1919, był nauczycielem rysunku i perspektywy w Zakaukaskim Technikum Kolejowym, a od 1922 r. wykładowcą rysunku architektonicznego na Wydziale Politechnicznym Uniwersytetu w Tbilisi przekształconym w Zaukaukaski Instytut Przemysłowy.

Hryniewski był aktywnym członkiem różnorodnych instytucji artystycznych w Gruzji podczas przynależności do Cesarstwa Rosyjskiego, krótkiej niepodległości w latach 1918-1921 oraz w utworzonej przez bolszewików Zakaukaskiej Federacyjnej Republice Radzieckiej. W 1912 r. zorganizował przy Kaukaskim Towarzystwie Krzewienia Sztuk Pięknych sekcję architektury prowadzącą badania zabytków historii, której był aktywnym członkiem i orędownikiem a w latach 1914-1921 przewodniczącym. Prowadzone przez niego intensywnie badania głównie sakralnej architektury gruzińskiej uczyniły z niego niekwestionowany autorytet w dziedzinie architektury historycznej, a szczególnie gruzińskiego ornamentu, nad którym prowadził studia do koń-

ca życia, przygotowując liczne odrisy i wzorniki. Brał udział w najważniejszych konkursach architektonicznych w Tbilisi, często jako członek komisji konkursowych. W 1910 r. uczestniczył w organizacji muzeum miejskiego, na zlecenie instytucji kulturalnych i muzeów odbywał podróże w różne rejony Gruzji, prowadząc inwentaryzacje i pomiary zabytków oraz przygotowując ich odrisy i szkice. Działał w Tyfliskim Komitecie Rękodzieła, od 1921 r. był szefem Wydziału Sztuk Plastycznych („IZO”) przy powołanym przez bolszewików Głównym Komitecie Artystycznym i jako członek specjalnych komisji dokonywał ekspertyz zbiorów Muzeum Kaukaskiego. W roku 1928 przygotowywał ekspertyzy dotyczące wartości zabytkowej dawnych pałaców carskich w Borżomi. W 1921 r. opracował statut tworzonej w Tbilisi Akademii Sztuk Pięknych. Od 1933 r. pełnił funkcję stałego konsultanta ds. architektury i sztuki przy radzie miejskiej Tbilisi (Tifsowiecie) oraz doradcy przy budowie siedziby władz Zakaukaskiej Federacyjnej Republiki Radzieckiej⁵³. Żoną Hryniewskiego była włoska balerina i nauczycielka tańca Maria Perini, prowadząca w Tbilisi popularną szkołę tańca. Henryk Hryniewski został aresztowany wraz kilkoma innymi wykładowcami i studentami ASP w 1937 r. w trakcie jednej ze stalinowskich czystek. Po niejawnym procesie tzw. „trójki” został oskarżony o „działalność kontrrewolucyjną” i skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 14 lutego 1938 r. Miejsce śmierci i pochówku pozostają nieznane⁵⁴.

Henryk Hryniewski był przede wszystkim grafikiem, malarzem i pedagogiem⁵⁵, ale jego znajomość architektury historycznej Zakaukazia okazała się cenna w okresie poszukiwań i tworzenia stylu narodowego architektury gruzińskiej na przełomie stuleci. To sprawiło, że nie tylko powoływany był do oceny różnorodnych projektów konkursowych, ale także zapraszany do współpracy przy tworzeniu projektów architektonicznych dla ważniejszych gmachów publicznych wznoszonych w ostatniej dekadzie XIX i pierwszych XX wieku w stolicy Gruzji. Najbardziej znane dzieło Hryniewskiego to dekoracje architektoniczne (ornamentalne) i malarskie

⁵¹ *Henryk Hryniewski*, Tbilisi 2007; H. Justyńska, op. cit., s. 29-38.

⁵² Nominację profesorską petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych, sprawującej patronat nad szkołą w Tbilisi, Hryniewski otrzymał w 1916 r.

⁵³ H. Hryniewski, *Curriculum Vitae*, „Henryk Hryniewski”, Tbilisi 2007, s. 10-11; V. Beridze, *Iskusstvo Sovetskoj Gruzji 1921-1970*, Moskwa 1975, s. 24, 69, 349, 713, 732.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 63

⁵⁵ Wykazy i charakterystyki prac artysty w: *Henryk Hryniewski*, Tbilisi 2007; H. Justyńska, op. cit., s. 29-38.

22. Tbilisi, dawny Bank Szlachecki, obecnie Biblioteka Narodowa Parlamentu Republiki Gruzji, 1914-1916. Proj. Anatolij Kalgin, Henryk Hryniewski. Fot. Autor, 2011 r.
 22. Tbilisi, Tbilisi, former Nobility Bank, now National Library of the Parliament of Georgia, 1914-1916. Designed by Anatolij Kalgin and Henryk Hryniewski. Photo Author, 2011

siedziby Banku Szlacheckiego, obecnie Biblioteka Narodowa Parlamentu Republiki Gruzji przy ul. Gudiaszwili 5 (1914-1916; il. 22-23), oparte zarówno na motywach z gruzińskich ornamentów historycznych (m.in. dekoracji Sweti Cchoweli w Mcchecie i cerkwiach w Gelati, Oszki, Samtawisi, Nikortsmindzie oraz Ikorcie), jak i wzornikach ornamentów opracowywanych przez artystę. Projekt gmachu wykonany przez architekta Anatolija Kalgina we współpracy z Henrykiem Hryniewskim wyłoniony został w konkursie w 1912 r. jako pionierski przykład stylu narodowego architektury gruzińskiej początków XX stulecia. Dekoracja ornamentalna wykonana została przez zakład rzeźbiarski braci Neopite, Włodzimierza i Ławrentija Agładze⁵⁶. Inne dzieła artysty to: ikony w ikonostasie cerkwi Kwazszweti przy alei Rustawelego oraz projekt brązowych drzwi bocznego wejścia cerkwi (1904-1910), projekt Pantheonu Gruzji na stoku góry Mtacminda (1916, wraz z arch. Anatolijem Kalginem) oraz dekoracje architektoniczne (ornamentalne) stadionu Dynamo przy al. Tsereteli 2 (ukończony w 1936 r.), w których wykorzystane zostały opracowane przez niego wzory ornamentów⁵⁷. Osobny przykład stanowi fasada gmachu Zarządu Dróg Kolejowych Zakaukazia przy ul. Tsinamdżgwiszwili (1926-1927; il. 24), w której ornamentalny detal architektoniczny współgra z ciekawie zastosowaną kamienną okładziną z różowego

23. Tbilisi, dawny Bank Szlachecki, obecnie Biblioteka Narodowa Parlamentu Republiki Gruzji, dekoracje ornamentalne. Fot. Autor, 2011 r.
 23. Tbilisi, former Nobility Bank, now National Library of the Parliament of Georgia, ornaments of the façade. Photo Author, 2011

tufu o wielu odcieniach, silnie oddziałując przede wszystkim migotliwą, żywą fakturą. Taka okładzina tylko sporadycznie stosowana była w budynkach wznoszonych w Tbilisi, jest za to szczególnie charakterystycznym elementem socrealistycznej zabudowy Erywania z lat 20. i 30. XX wieku, realizowanej pod kierownictwem Aleksandra Tamaniana. Gmach stanowi próbę wypracowania wzorca socrealistycznej formy i dekoracji dla nowej gruzińskiej architektury, łączącego rozwiązania zaczerpnięte z ówczesnej architektury ormiańskiej z historycznym bądź zaczerpniętym z wzorników Hryniewskiego gruzińskim ornamentem i detalem. Wzorec ten nie przyjął się jednak w architekturze gruzińskiej okresu realizmu socjalistycznego, bliższej formalnie rozwiązaniom upowszechnionym w Moskwie i Kijowie, niż w stolicy Armenii.

Dziełem Hryniewskiego jest zapewne projekt marmurowego ikonostasu cerkwi Kwazszweti (wykonanego przez warsztat Archangelo Andreolettiego) oraz dekoracje architektoniczne (ornamentalne) samej cerkwi (wzniesionej wg. projektu niemieckiego architekta Leopolda Bilfelda na wzór XI-wiecznej cerkwi w Samtawisi), powstałe przed 1910 rokiem. W obu wymienionych pracach Hryniewskiego odnaleźć można nawiązania do dekoracji ornamentalnych na elewacjach Banku Szlacheckiego oraz motywów zdobniczych, obecnych w jego twórczości

⁵⁶ V. Beridze, *Gruzinskaâ arhitektura z drevnejših vremen do načala 20 veka*, Tbilisi 1967, s. 68; M. Mania, op. cit., s. 63.

⁵⁷ Henryk Hryniewski, op. cit., s. 11, 122; M. Mania, op. cit., s. 61-63.

24. Tbilisi, fasada Zarządu Dróg Kolejowych Zakaukazia, 1926-1927. Proj. Henryk Hryniewski. Fot. Autor, 2010 r.
 24. Tbilisi, façade Transcaucasian Railway Road Administration building, 1926-1927. Designed by Henryk Hryniewski.
 Photo Author, 2010

graficznej i wzornikach⁵⁸. Rezultatem współpracy z architektem może być także dekoracja ornamentalna grobowca Ilji Czawczawadze na tbiliskim Panteonie projektu Jakoba Nikoladze. Projekt grobowca przyjęty został krytycznie przez specjalną komisję i poprawiony według wskazówek członków komisji, w której zasiadał m.in. Henryk Hryniewski⁵⁹.

W Tbilisi odnaleźć można wiele budowli projektowanych przez uznanych architektów działających w Rosji i poza jej granicami, wśród nich także Polaków, choć w XIX w. sporadycznie zlecano przygotowanie projektów wybranym architektom – jak np. siedziba Egzarchy Gruzji zaprojektowana ok. 1850 r. przez Ksawerego Skórzyńskiego. Od pierwszych lat XX stulecia inwestorzy poszukiwali interesujących projektów, zlecając coraz częściej ich przygotowanie drogą konkursów organizowanych przez Towarzystwo Architektów w Petersburgu⁶⁰. Tak powstały projekty: Domu Ludowego przy ul. Mardżjaniszwili 8, wzniesionego w latach 1902-1909 wg planów Stefana Kryczyńskiego, Instytutu Politechnicznego w Tbilisi, którego budowę zlecono Bronisławowi Brochwicz-Rogóyskiemu w latach 1914 - 1915 czy

luksusowego apartamentowca, autorstwa Mikołaja Obłońskiego.

Ksawery Skórzyński (Skarzyński; 1819-1875) był autorem najstarszego, znanego dzieła wzniesionego w Tbilisi przez polskiego architekta. Pochodził z Warszawy. Urodził się w 1819 r., w 1844 r. otrzymał potrójne *premium* z architektury w Akademii św. Łukasza w Rzymie. Dzięki stypendium rządowemu odwiedził ważniejsze stolice europejskie oraz Egipt i Grecję. Do Warszawy wrócił w 1848 r., rok później ukończył ASP w Petersburgu. W 1850 r. został, na podstawie projektu „siedziby zgromadzenia szlacheckiego”, mianowany akademikiem, w 1855 r. na podstawie projektu „koszar pułku gwardii” został profesorem tej uczelni. Był ponadto „Budowniczym szczegółowej technicznej Kancelarii Główno-Zarządzającego Komunikacjami i Budowlami Publicznymi” oraz „Budowniczym II Oddziału Departamentu Planów i Anszlagów” w Petersburgu. Do jego dzieł należą: projekty gmachów rządowych w Wilnie i Sewastopolu (1850), projekt teatru w Kijowie (1854), rozbudowa teatru w Odessie, Dworzec Warszawski w Petersburgu (1853, z Leontijem Benois) przebudowa-

⁵⁸ Wg. Any Mgalobliszwili autorem projektu cerkwi i jej dekoracji był Leopold Bilfeld, a ikonostasu „włoski architekt Andreoletti”, natomiast Hryniewski autorem umieszczonych w nim ikon. Por. A. Mgalobliszwili, *Henryk Hryniewski i ikonostas cerkwi Kwazsweti*, „Henryk Hryniewski”, op. cit., s. 43; *K ośwāczeniū Kvašvetskoj Georgievskoj cerkvi*, „Zakavkaze”, 1910, nr 246; V.P. Petrov, *Vospominania o kamne i lūdiah sviazannyh s naukoj o kamne*, Moskva 2005, s. 134.

⁵⁹ J. Urusadze, *Jakov Nikoladze*, Tbilisi, 1958, s. 47-51; H. Justyńska, *Polscy artyści...*, op. cit., s. 30, przyp. 46.

⁶⁰ Np. *Konkurs na projekty ormiańskiego seminarium duchownego w Tyflisie*, „Przegląd Techniczny”, 1908, nr 44, s. 532; *Konkurs na projekt gmachu klubowego w Tyflisie*, „Przegląd Techniczny”, 1913, nr 14, s. 184; konkurs na projekt Banku Szlacheckiego w Tbilisi, por. W. Beridze, *Gruzinskaā arhitektura...*, s. 68.

wa pałacu księcia Dondukowa-Korsakowa w Odessie. Zmarł w Petersburgu w styczniu 1875 roku⁶¹.

W Tbilisi ok. 1850 r. architekt zaprojektował rezydencję Egzarchy Gruzji przy dzisiejszym placu Erekle II⁶². Duży, trójkondygnacyjny budynek na planie prostokąta z niewielkim dwuosiowym skrzydłem-dobudówką przy prawym skraju fasady ulokowano na wysokim tarasie nad rzeką, w obrębie zachowanych murów obronnych XVII-wiecznego pałacu króla Herakliusza II (Erekle II, 1721-1798). Pałac zburzony został w 1795 r. podczas najazdu wojsk Agi Mohamada Chana Kadżara, w trakcie którego zniszczona została również większa część zabudowy miasta. Fasada rezydencji stanowiła zamknięcie reprezentacyjnego placu (dziś niewielki park), a jej elewacja wschodnia, zawieszona wysoko nad lustrem wody stanowiła atrakcyjny element krajobrazu architektonicznego miasta⁶³. Obie elewacje ukształtowano w ten sam sposób, umieszczając na skrajach zwieńczone trójkątnymi szczytami płytkie ryzality, w fasadzie szerokie, trzyosiowe, we wschodniej elewacji węższe, jednoosiowe. Dach budynku wieńczy belweder (być może dobudowany później) nad centralną partią pałacu, w formie okrągłej świątynki otoczonej kolumnami. Fasada otrzymała bogatsze dekoracje, pozostałe elewacje ozdobiono skromniej: szczyty i gzymsy koronujący ząbkowaniami, w osi kompozycji znalazły się dekoracyjne medaliony wypełnione płaskorzeźbą. Ściany spięto gzymsami kordonowymi. Ościeża wysokich, wąskich okien – w przyziemiu prostokątnych, a na piętrze zamkniętych łukiem, zaakcentowano kolorem, dodatkową dekorację fasady stanowią gzymsy nadokienne.

Stefan Samojłowicz Kryczyński (1874-1923) urodził się 20 stycznia 1874 r. w majątku Kaskiewicze koło Oszmiany w muzułmańskiej rodzinie polskich Tatarów. Szkołę średnią ukończył w Wilnie po czym do 1897 r. studiował architekturę w petersburskim Instytucie Inżynierów Cywilnych. Od 1899 r. pracował jako architekt w Zarządzie Wpływów Nieopodatkowanych, a następnie Kierownictwie Straży Granicznej w Petersburgu. Prowadził także prywatną

praktykę architektoniczną. W 1917 r. stanął na czele Komitetu Technicznego Ministerstwa Oświaty Narodowej. W latach 1918-1920 był profesorem architektury w Kubańskim Instytucie Politechnicznym, a od 1921 r. w Instytucie Inżynierów Cywilnych w Petersburgu (Piotrogradzie). Od 1922 r. pełnił funkcję przewodniczącego Zarządu Architektoniczno-Budowlanego. Był jednym z ważniejszych architektów petersburskich, projektantem dzieł utrzymanych w nurcie neoklasycystycznym i tzw. stylu neorosyjskim, twórcą ważnych realizacji w mieście i poza jego granicami. W latach 1899-1917 jego prace były regularnie prezentowane na łamach rosyjskich pism architektonicznych⁶⁴. Kryczyński był autorem około 100 projektów architektonicznych, w tym założenia pałacowo-folwarcznego księcia Oldenburskiego w guberni nowogrodzkiej, projektu gmachu muzeum w Moskwie, świątyni-pomnika Aleksandra III, cerkwi fiodorowskiej ikony Matki Boskiej w Petersburgu, projektu teatru i meczetu w Wilnie, gmachów instytutów politechnicznych w Irkucku i Krasnodarze. Jego autorstwa są ponadto cerkiew i gmachy Kierownictwa Straży Granicznej, stajnie w Parku Szuwałowskim i pałac księżnej Woroncovej-Daszkowej koło Petersburga, a także w Petersburgu: gmach Instytutu Weterynarii i kilka świątyń prawosławnych, domy handlowe Gwardyjskiego Towarzystwa Handlowego, meczet katedralny i rezydencja emira Buchary, gmachy Akademii Pediatrycznej, Teatr Newskiego Towarzystwa Trzeźwości Narodowej, a poza stolicą cesarstwa dom Szczerbakowa w Gatczyźnie, cerkwie, gmachy szkolne i szpitalne w Samarze, Krasnodarze, Lubani, Aleksandrowie, Vichy (Francja). Miał na swym koncie także takie projekty urbanistyczne, jak: miasteczko Fiodorowskie w Carskim Siole, plan dzielnicy ogrodowej dla Pargołowa, plan miejskich dzielnic ogrodowych w Krasnodarze. Stefan Kryczyński odbył liczne podróże studyjne do Włoch, Niemiec, Francji, Szwecji i Finlandii. Projektując meczet w Petersburgu studiował islamską architekturę sakralną w Samarkandzie. Zmarł w Petersburgu 9 sierpnia 1923 roku⁶⁵.

⁶¹ „Kurier Warszawski”, 1848, nr 8, s. 38; „Kurier Warszawski”, 1851, nr 305, s. 1631; S. Łoza, op. cit., s. 283, 399; U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. Von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig 1937, Band XXXI, s. 120; S. N. Kondakov, op. cit., s. 387.

⁶² „Kurier Warszawski”, 1851, nr 305, s. 1631.

⁶³ Podczas regulacji rzeki Kury w latach 50. XX wieku koryto rzeki zostało przesunięte. Dziś między dawną skarpią nadbrzeżną a rzeką znajduje się szeroki bulwar.

⁶⁴ J. Roguska, op. cit., s. 73.

⁶⁵ P. Nowikow, op. cit., s. 12-14; A.P. Niechaj, *Polscy architekci Sankt Petersburga – Stefan Kryczyński*, „Dziękuję Petersburg. Biuletyn Informacyjny Wydziału Promocji, Handlu i Inwestycji Konsulatu Generalnego RP w Sankt Petersburgu”, 2009, nr 5-6(7-8), s. 56-57; E. Kuzniecowa, P. Nowikow, *Stefan Kryczyński (1874-1923)*, „Portrety petersburskich Polaków”, Seria: Polonica Petropolitana, vol. 3, Petersburg 2001, s. 61-66.

25. Tbilisi, dawny Dom Ludowy, obecnie Państwowy Teatr Dramatyczny im. Kote Mardżaniszwili, 1902-1909, proj. Stefan S. Kryczyński. Widok ogólny. Fot. Autor, 2011 r.

25. Tbilisi, former People's House, now Kote Marjanishvili State Dramatic Theater, 1902-1909, designed Stefan S. Kryczyński. General view. Photo Author, 2011

Zaprojektowany przez Kryczyńskiego dom Ludowy w Tbilisi był jedną z licznych fundacji braci Stefana, Piotra i Jakuba Zubalaszwili, przemysłowców, finansistów i filantropów hojnie wspierających u schyłku XIX wieku gruzińską oświatę, kulturę i opiekę społeczną⁶⁶. Na przełomie 1901 i 1902 r. ogłoszony został konkurs architektoniczny na gmach z salą widowiskowo-sceniczną, w którym pierwszą nagrodę (500 rubli) otrzymał projekt Stefana Kryczyńskiego.

Budynek na planie prostokąta, z szeregami niewielkich dobudówek wzdłuż dłuższych boków, ulokowano w narożniku ulic. Korpus teatru, złożony z wielu segmentów o różnej wysokości i wielkości, przykrytych odmiennymi rodzajami dachów oraz ozdobionych attykami, sterczynami i balustradami, wywiera silne wrażenie swoją malowniczością i dynamiką „postrzępionego” układu brył. Reprezentacyjna fasada zaznaczona została wysokim szczytem z wydatnym, łukowo uformowanym gzymsem i dekoracyjną attyką w partii środkowej, niewielkimi kopułami wieńczącymi narożniki oraz dekoracyjną, kutą balustradą. Fasadę i ściany potraktowano niczym materię rzeźbiarską, stosując różnej formy i wielkości okna oraz artykulacje i podziały ścian

zespołem ościeży, gzymśów, płycin, opasek, obramień i innych elementów detalu architektonicznego. Całość uzupełnia bogata, rzeźbiarska dekoracja w postaci korowodu muz w szczycie fasady, masek oraz bogatego repertuaru łączącego elementy historyzujących i secesyjnych dekoracji geometrycznych i ornamentalnych w fasadzie i na bocznych elewacjach, a także zespół metalowych, bardzo dekoracyjnych, secesyjnych okapów i balustrad (il. 25).

Wysokie wnętrza budynku kryły m.in. reprezentacyjnie ukształtowaną salę teatralną z 630 miejscami na parterze i balkonie (przykrytą częściowo sklepieniem łupinowym) oraz niezbędne zaplecze sceniczne i socjalne, pomieszczenia techniczne i magazynowe, czytelnię z biblioteką, pokoje klubowe i pomieszczenia gruzińskich stowarzyszeń społeczno – kulturalnych działających na terenie Tbilisi, a także herbaciarnię na 200 miejsc. Podobnie jak elewacje, także wnętrza Domu Ludowego bogato udekorowano ornamentálną płaskorzeźbą i malowidłami. Część tych dekoracji, a także główna kurtyna sali teatralnej, były dziełami warsztatu A. Nowaka (il. 26-27)⁶⁷.

Gmach dawnego Domu Ludowego mieści obecnie siedzibę Państwowego Teatru Dramatycznego im. Kote Mardżaniszwili.

⁶⁶ <http://www.georgianbiography.com/index.html> [Zubalashvili Brothers]; M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, s. 24-25.

⁶⁷ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, s. 24-25.

26. Tbilisi, Dom Ludowy, sala widowiskowa. Reprodukcja zdjęcia ze zbiorów Autora
 26. Tbilisi, People's House, show room. Reproduction, Author's Collection

27. Tbilisi, Dom Ludowy, czytelnia. Źródło: N. Tataraszwili, *The Konstantine Zubalashvili People's House*, „coupDefouet”, nr 10, www.coupdefouet.eu
 27. Tbilisi, People's House, reading room. Source: N. Tatarashvili, *The Konstantine Zubalashvili People's House*, „coupDefouet”, No. 10, www.coupdefouet.eu

Bronisław Brochwicz-Rogóyski (1861-1921) urodził się w majątku Grodno nieopodal Puław, szkołę średnią ukończył w Lublinie. Studiował architekturę na politechnikach we Lwowie i Brunszwiku oraz w Szkole Sztuk Pięknych w Paryżu, odbywał wyjazdy studialne do Włoch. Prowadził prywatną praktykę projektową, od 1900 r. w Warszawie. Był aktywnym członkiem Warszawskiego Stowarzyszenia Techników, częstym uczestnikiem i sędzią w organizowanych w stolicy konkursach architektonicznych.

Uznanie i popularność przyniosły mu zrealizowane przy ul. Foksal kamienice czynszowe ks. Braniczkiego (1901 r.) oraz siedziba Warszawskiego Towarzystwa Wioślarskiego (1897 r.). Kolejne dzieła architekta to: kościół w Skolimowie (1903-05, z inż. Władysławem Kossowskim), dom handlowy „Drzewiecki i Jeziorański” przy al. Jerozolimskich, gmach firmy księgarskiej „Gebethner i Wolff” u zbiegu ul. Sienkiewicza i Zgody, kamienice przy ul. Smolnej 32, 34, 36, 38, 40 i realizacja (wg proj. szwedzkiego architekta I. G. Clasona) gmachów centrali tele-

fonicznej Towarzystwa Akcyjnego Cedergren przy ul. Zielnej. Otrzymał nagrody za projekty konkursowe: kamienicy Karszo-Siedlewskiego w al. Ujazdowskich, wiaduktu mostu nad Wisłą, Szkoły Sztuk Pięknych fundacji E. Kierbedziowej. Wydarzeniem szczególnie istotnym było zaproszenie Rogóyskiego przez komitet organizacyjny Warszawskiego Instytutu Politechnicznego im. Mikołaja II do przygotowania, wraz z Stefanem Szyllerem, projektów gmachów szkoły, zrealizowanych w latach 1899-1902. W latach 1903-1913 architekt współprowadził w Warszawie przedsiębiorstwo budowlane „Rogóyski, B-cia Horn, Rupniewicz”, którego był głównym projektantem.

W 1913 r. jego projekty gmachów dla Instytutu Politechnicznego w Nowoczerkasku zostały zaakceptowane do realizacji przez rosyjskie Ministerstwo Przemysłu i Handlu, a architekt wyjechał nad Don objąć stanowisko kierownika budowy. Wg jego projektów zrealizowano w latach 1913-1917 gmach główny oraz siedziby wydziałów: chemii, mechanicznego i górniczego. Ukończenie inwestycji uniemożliwił wybuch rewolucji i upadek Cesarstwa Rosyjskiego. W trakcie pobytu w Nowoczerkasku architekt zrealizował kolejne zlecenie władz rosyjskich, przygotowując w latach 1914-1916 projekty gmachów dla Instytutu Politechnicznego, planowanego do realizacji w Tbilisi.

W 1918 r., Bronisław Brochwicz-Rogóyski wrócił do Warszawy. Prowadził przebudowę siedziby firmy „Schneider” przy ul. Krakowskie Przedmieście, a w 1919 r. objął posadę kierownika Wydziału Architektury w Warszawskiej Dyrekcji Kolei Państwowych, gdzie wraz z Romualdem Millerem odpowiadał za przygotowanie projektów nowych i odbudowy zburzonych w czasie wojen dworców kolejowych. Zmarł w Warszawie w 17 marca 1921 roku⁶⁸.

Projekt utworzenia w Tbilisi wyższej uczelni technicznej dla Zakaukazia władze rosyjskie po raz pierwszy rozpatrywały w 1907 r. Powołano komitet organizacyjny, a w 1913 r. przedstawiono zasady organizacji uczelni i dokonano wyboru terenów dla jej lokalizacji. W roku 1914 rosyjska Duma podjęła uchwałę o utworzeniu w Tbilisi Instytutu Politechnicznego, powierzając prowadzenie inwestycji

namiestnikowi prowincji Illarionowi Woroncowa-Daszkowowi. Przygotowanie projektów architektonicznych zlecono, prawdopodobnie w 1914 lub w 1915 r., Bronisławowi Brochwicz-Rogóyskiemu⁶⁹. Rozpoczęto także gromadzenie funduszy, na które złożyły się darowizny miast, instytucji, przedsiębiorstw, firm i osób prywatnych z terenu Zakaukazia, zarówno gruzińskich, jak azerskich i armeńskich. Zgromadzono nieco ponad trzy miliony rubli, przy kosztach inwestycji szacowanych na 3.652.800 rubli. Uczelnię ulokowano w dzielnicy Naftługi, położonej na południowo – wschodnich obrzeżach miasta, na lewym brzegu rzeki Kury, słabo zurbanizowanej, ale dobrze skomunikowanej z centrum miasta linią tramwajową⁷⁰.

Instytut Politechniczny w Tbilisi miał składać się z czterech wydziałów: rolniczego z instytutem agronomicznym, chemicznego, mechanicznego z instytutami hydroenergetyki i hydrotechniki oraz ekonomicznego z instytutami ekonomicznym i handlowym. Kompleks gmachów uczelni miał tworzyć bardzo reprezentacyjny, rozbudowany zespół architektoniczny – parkowy ulokowany na wysokiej skarpie (górującej nad tą częścią miasta), złożony z pięciu monumentalnych gmachów uczelni oraz trzech mniejszych budynków mieszkalno – biurowych, rozłożonych symetrycznie i rozdzielonych terenami zielonymi na wzór dużego założenia rezydencjonalnego (il. 28). W sąsiedztwie uczelni znajdować miały się także pola, winnice, ośrodki hodowlane i sady doświadczalne Wydziału Rolniczego⁷¹.

Całość założenia ulokowano frontem i prostopadle do rzeki, na osi północ – południe. Po prawej stronie drogi dojazdowej, w małym parku położone zostały trzy gmachy mieszkalno – biurowe, za nimi, w centrum terenu znalazł się rozległy gmach główny uczelni otoczony zieleńcami oraz, na wydzielonym placu z jego lewej strony, siedziba Wydziału Ekonomii. Za nimi ulokowano obszerne zieleńce i ustawione wokół obszernego, podkowiastego dziedzińca gmachy Wydziału Chemii (z lewej strony) i Wydziału Rolniczego (z prawej strony), połączone łukowymi pergolami ze stojącym w centrum i zamykającym założenie od wschodu, wieloskrzydłowym gmachem Wydziału Mechanicznego z pawilonami

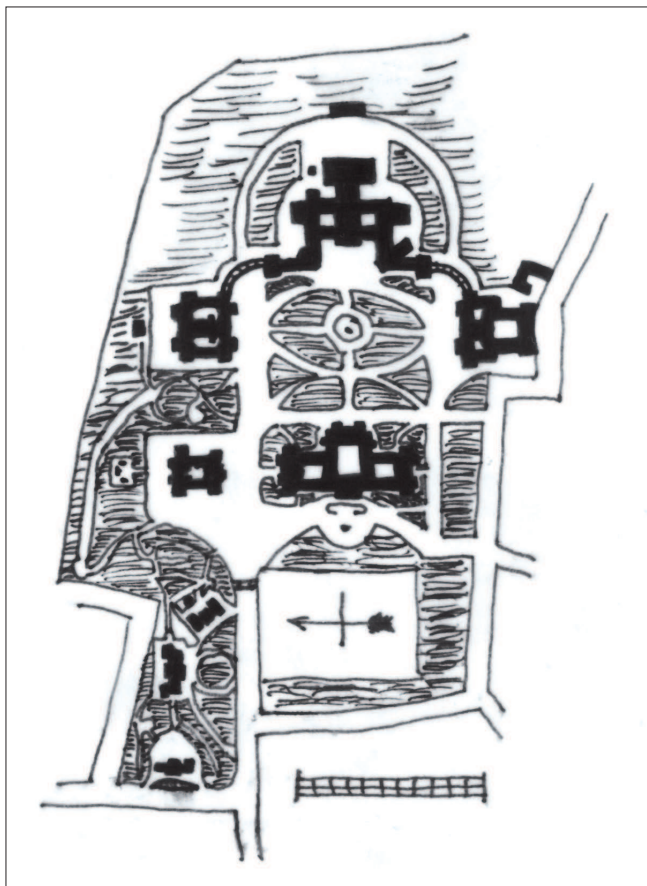
⁶⁸ S. Łoza, op. cit., s. 260; A. Gruchalska, op. cit., s. 237-239; S. Szyller, *Ś. P. Bronisław Rogóyski*, „Architekt”, 1924, nr 1, s. 4-6; *Bronisław Rogóyski*, „Świat”, 1921, nr 30, s. 12; *Projekt politehničeskago instituta v Tiflise*, „Zodčij”, 1917, nr 17-18, s. 117-120, tab. 10-12; A. Raniecki, *Warszawa w Krakowie*, w: *Fragmety stuletniej historii 1899-1999*, Warszawa 2000, s. 17

(przypisane architektowi proj. dworców w Pruszkowie, Grodzisku Maz., Teresinie i Gdyni).

⁶⁹ *Projekt politehničeskago instituta...*, s. 117.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 117-120.

⁷¹ *Ibidem*, s. 117.

28. Plan sytuacyjny zespołu gmachów Instytutu Politechnicznego w Tbilisi. Proj. Bronisław Brochwicz-Rogóyski, ok. 1914/1915. Za: „Zodčij”, nr 17-18, 1917, s. 117
 28. Plan of the buildings of the Polytechnic Institute in Tbilisi. Designed by Bronisław Brochwicz-Rogóyski, about 1914/1915. Source: „Zodčij”, No. 17-18, 1917, s. 117

laboratoriów. W sąsiedztwie gmachów, wśród zieleni, znajdowało się kilka niewielkich budynków gospodarczych.

Projekty dla Tbilisi są sumą doświadczeń zdobytych przez Rogóyskiego przy pracy dla politechnik w Warszawie i Nowoczerkasku i rozwiązań projektowych zastosowanych w projektach dla obu tych uczelni⁷². Przy czym projekty dla Tbilisi charakteryzuje znacznie większy rozmach, rozmiary założenia i poszczególnych budowli oraz przepych dekoracji i większa różnorodność użytych środków⁷³. Zespół zabudowy Instytutu Politechnicznego w Tbilisi miał być najbardziej reprezentacyjnym spośród zaprojektowanych przez architekta kompleksów politechnicznych. Opublikowany w piśmie „Zodčij”: plan

sytuacyjny całego założenia, rzuty wydziału mechanicznego z laboratoriami i pergolami oraz gmachu głównego, a także przekroje i widoki ogólne gmachu głównego umożliwiające częściową, ogólną analizę projektów. Wszystkie gmachy wydziałów uczelni są wieloskrzydłowe, z wewnętrznymi dziedzińcami odkrytymi lub przykrytymi szklanymi dachami na wzór dziedzińca Politechniki Warszawskiej. Schematyczne rzuty gmachu głównego wydziału chemii i ekonomii nawiązują do podobnie ukształtowanych gmachów Wydziału Chemii i Wydziału Górniczego Instytutu Politechnicznego w Nowoczerkasku oraz pawilonu fizyki i elektrotechniki i gmachu Wydziału Chemicznego Politechniki Warszawskiej⁷⁴. Dziełem odrębnym, nie posiadającym wyraźnych nawiązań, jest układ zespołu budynków Wydziału Mechanicznego wraz z pawilonami mieszczącymi laboratoria, które zamknęły całe założenie od wschodu⁷⁵.

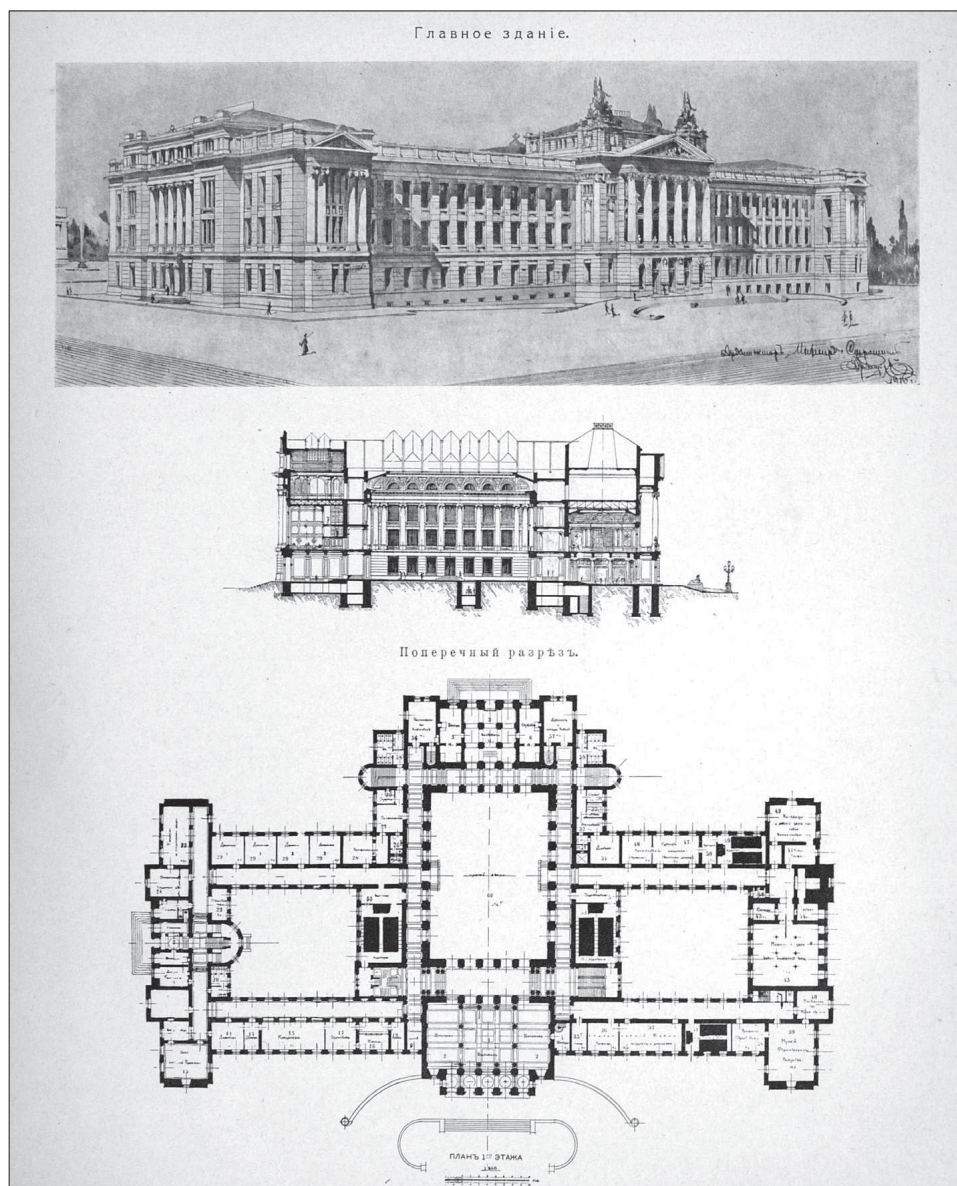
Bogactwo architektonicznego kształtu i dekoracji gmachów ukazują opublikowane przekroje i widoki gmachu głównego. Obszerne, kilkukondygnacyjne i kilkukrzydłowe, symetryczne założenie na planie prostokąta posiada dwa otwarte, wewnętrzne dziedzińce oraz dziedzińce krążankowe, umieszczone w skrzydle wewnętrznym i przykryty szklanym dachem. Długie, wieloosiowe pierzeje tworzą fasadę i elewację tylną zespołu, krótsze, zamykające prostokąt, są zarazem jego bocznymi elewacjami. Wewnątrz prostokąta, na osi, umieszczone zostało znacznie szersze od pozostałych skrzydło środkowe, rozdzielające symetryczne dziedzińce o tej samej wielkości. Szeroki, płytki ryzalit z kolumnowym portykiem w centrum fasady i znacznie wysunięty, także ozdobiony kolumnowym portykiem ryzalit w tylnej elewacji, stanowią zarazem zamknięcia boków skrzydła wewnętrznego, wyraźnie zaakcentowanego w zespole wysokością i górującego nad całością czterospadowym, przeszklonym dachem krążankowego dziedzińca. Znacznie węższe ryzality na skrajach fasady i elewacji tylnej, z portykami, stanowią zamknięcia skrzydeł bocznych, zwieńczonych dwuspadowymi dachami. Boczne elewacje założenia także urozmaicono, lokując w środku symetrycznie rozmieszczone ryzality z umieszczonymi między nimi kolumnowymi portykami. Boniowania

⁷² Por. P.T., *Budynki Szkoły Politechnicznej w Warszawie*, „Przegląd Techniczny”, 1901, nr 1, s. 1-2, tab. I-IV; 1901, nr 3, s. 23-24, tab. V-VII; 1901, nr 5, s. 45-46, tab. VIII-X; 1901, nr 7, s. 59-61, tab. XI-XV; 1901, nr 9, s. 77-79, t. XVI-XVIII; A. Gruchalska, op. cit., ilustracje na s. 239-242.

⁷³ *Proekt politehničeskago instituta...*, s. 117-120, tab. 10-12.

⁷⁴ Por. „Przegląd Techniczny”, 1901, nr 5, s. 45-46, tab. IX, 1901, nr 7, s. 59-60, tab. XI-XII.

⁷⁵ *Proekt politehničeskago instituta...*, il. na s. 120.

29. Widok, przekrój i plan poziomy gmachu głównego Instytutu Politechnicznego w Tbilisi.
 Proj. Bronisław Brochwicz-Rogóyski, ok. 1914/1915. Za: „Zodčij”, nr 17-18, 1917, t. 12

29. View, cross and plan of the main building the Polytechnic Institute in Tbilisi.

Designed by Bronisław Brochwicz-Rogóyski, about 1914/1915. Source: „Zodčij”, No. 17-18, 1917, t. 12

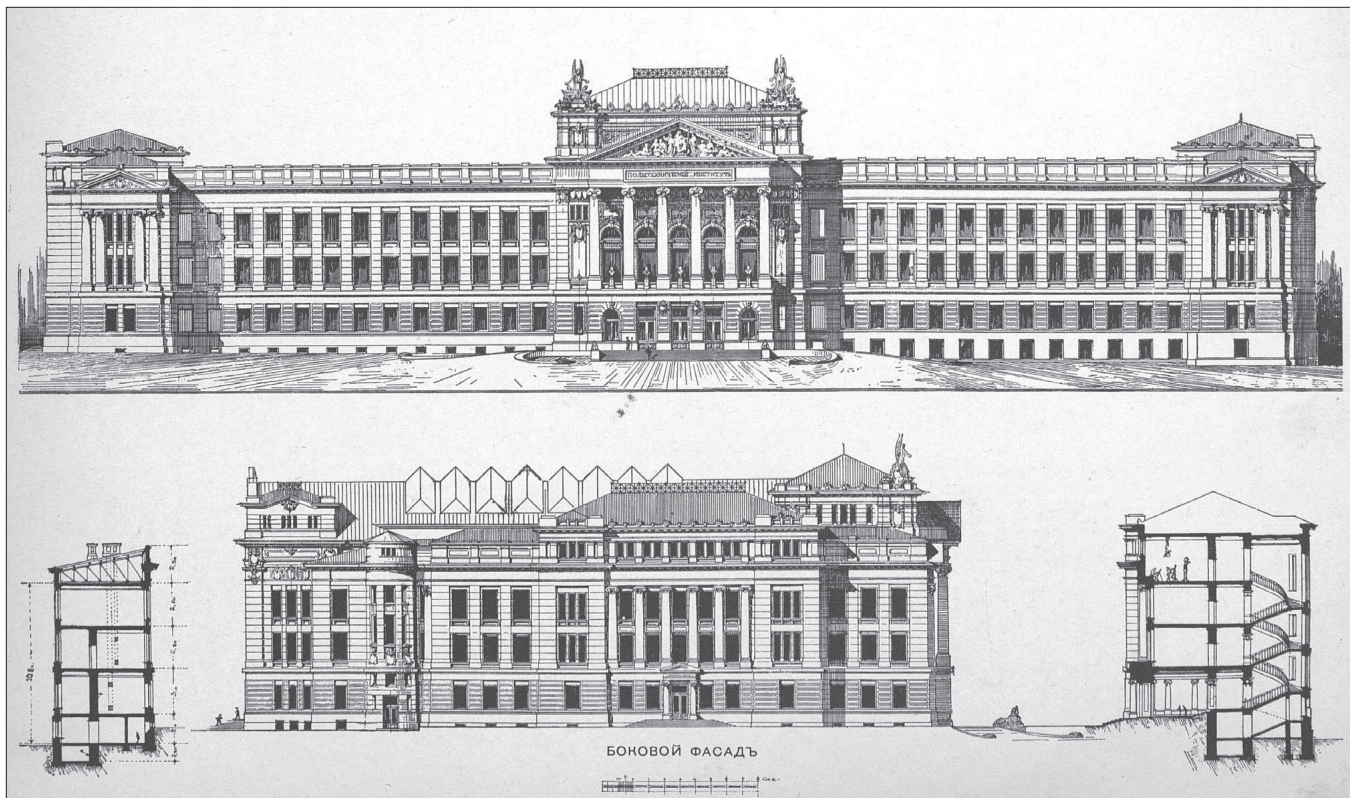
cokołu i lizen między oknami fasady i elewacji, gzymsy, ściany attykowe, płyciny okien i w ścianach attykowych, fryzy i ząbkowania, tympanony, cokoły, balustrady, rzędy kolumn w porządku jońskim w portykach, okno termalne w zwieńczeniu środkowego ryzalitu tylnej elewacji, płaskorzeźby z rozbudowanymi grupami figuralnymi w tympanonach i na ścianach attykowych oraz alegoryczne kompozycje rzeźbiarskie wieńczące nad portykiem w fasadzie, skrzydło wewnętrzne, a także popiersia nad głównym wejściem i między kolumnami portyku w fasadzie to tylko część bogatej dekoracji zespołu gmachu głównego, utrzymanego w nurcie

neorenesansu, monumentalnego i bardzo reprezentacyjnego (il. 29-31).

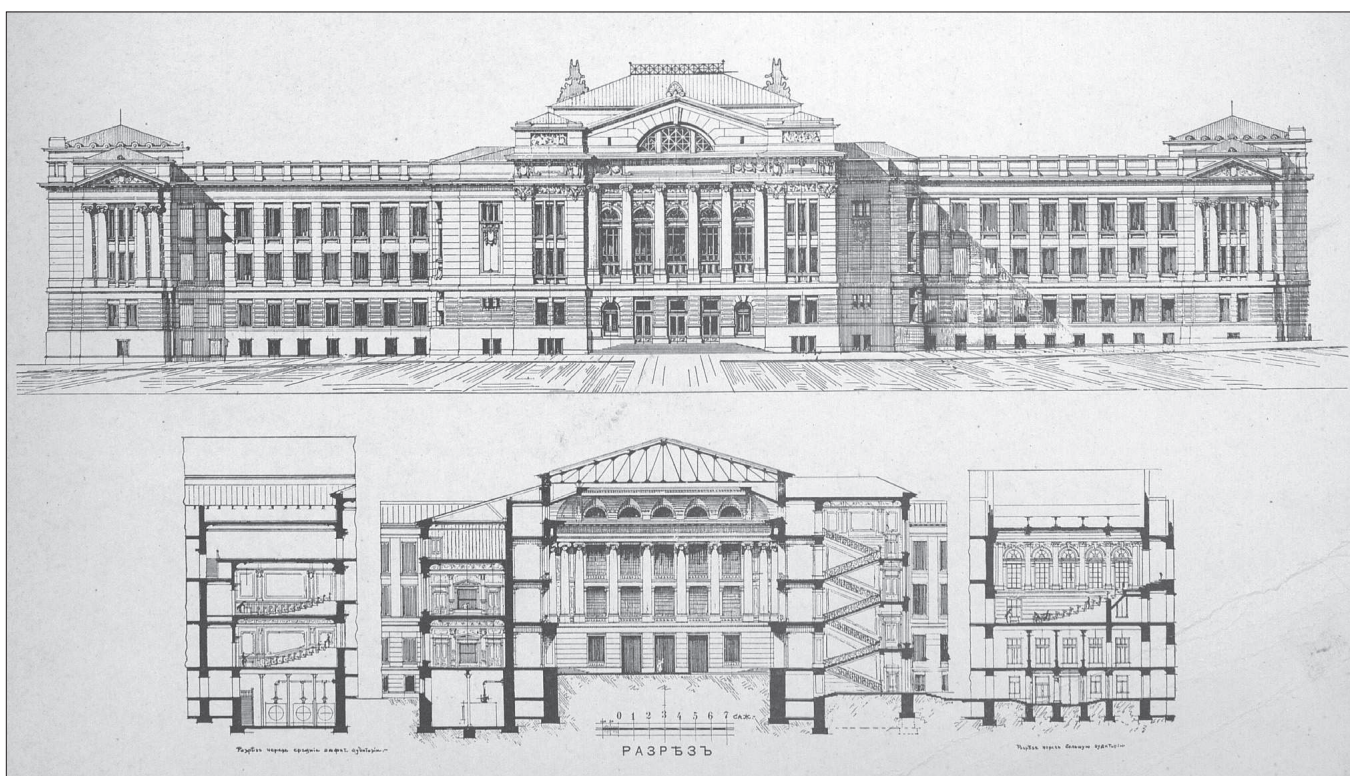
Niezrealizowany projekt gmachu głównego Instytutu Politechnicznego w Tbilisi jest jednym z ważniejszych dokonań twórczych Bronisława Brochwicz-Rogóyskiego i jednym z ciekawszych przykładów doby historyzmu.

Mikołaj Obłoński (Oboloński, 1874-po 1952 r.) studia architektoniczne w petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych rozpoczął w 1894 r., w 1901 r. ukończył je z tytułem architekta na podstawie projektu siedziby „Dumy miejskiej w stolicy”⁷⁶. Po studiach aktywny był w Petersburgu. W latach ok.

⁷⁶ S. N. Kondakov, op. cit., s. 366.

30. Widok fasady oraz przekroje gmachu głównego Instytutu Politechnicznego w Tbilisi. Proj. Bronisław Brochwicz-Rogóyski, ok. 1914/1915. Za: „Zodčij”, nr 17-18, 1917, t. 10-11
 30. View of the and cross of the main building the Polytechnic Institute in Tbilisi. Designed by Bronisław Brochwicz-Rogóyski, about 1914/1915. Source: „Zodčij”, No. 17-18,1917, t. 10-11

31. Widok elewacji tylnej oraz przekroje poziome gmachu głównego Instytutu Politechnicznego w Tbilisi. Proj. Bronisław Brochwicz-Rogóyski, ok. 1914/1915. Za: „Zodčij”, nr 17-18, 1917, t. 10-11
 31. View of the rear elevation and cross of the main building the Polytechnic Institute in Tbilisi. Designed by Bronisław Brochwicz-Rogóyski, about 1914/1915. Source: „Zodčij”, No. 17-18,1917, t. 10-11

1908/09-1913 zrealizował w centrum Tbilisi przy ówczesnym Prospekcie Gołowina (dziś al. Rustawelego) luksusowy apartamentowiec, jedno z najciekawszych dzieł z elementami secesji w mieście. W trakcie pobytu w Tbilisi architekt w 1909 r. wziął udział w konkursie na projekt siedziby gruzińskiej filii Banku Państwowego, w którym zajął drugie miejsce. Inne znane dzieła Obłońskiego to: kamienica dochodowa przy ul. Lenina 49 w Petersburgu z 1904 r. i cerkiew p.w. Świętej Orędowniczki (Pokrowska) w Baranowiczach, zbudowana w latach 1924-1929, w latach, w których architekt mieszkał w Warszawie, oraz projekty odbudowy w latach 1947-1952 kamienic nr 3 i 5 przy ul. Flory w Warszawie⁷⁷.

Inwestorem kamienicy z luksusowymi apartamentami był Aleksander Melik – Azarianc, jeden z najbogatszych kupców i finansistów ormiańskich w Tbilisi, geolog, właściciel kilku kamienic czynszowych w Tbilisi, pól naftowych w Baku i kopalni miedzi koło Alawerdi.

Masywny gmach, mieszczący niegdyś 39 wielopokojowych apartamentów był jednym z największych budynków mieszkalnych w Tbilisi. Założony na planie litery L, z wielosegmentowymi pierzejami rozciągniętymi wzdłuż Prospektu Gołowina (dzisiaj alei Rustawelego) – głównej ulicy miasta i traktu wiodącego przed laty do jednego z dwu mostów przez rzekę Kurę (dzisiaj ul. Kakabadze). Ze względu na posadowienie w trudnym terenie, na styku górskiego zbocza i wąwozu rzeki oraz obfite w tym miejscu wody podziemne, gmach posadowiono na kilkukondygnacyjnych fundamentach i wzmocniono jeszcze szkielet konstrukcyjny. Poszczególne segmenty skrzydeł i narożnik budowli mają zróżnicowaną wysokość (3-5 kondygnacji) i osobne, wielopłociowe dachy, partia narożna dodatkowo została zaakcentowana wieńczącymi ją dwoma okrągłymi wieżyczkami, przykrytymi blaszanymi kopułami. Segmenty skrzydeł rozdzielone są ryzalitami wyższymi niż pozostałe części budowli, zamknięte okapami gzymsów koronujących lub owalnymi ścianami attykowymi. Partia narożna została zwieńczona ścianą attykową szczególnie dekoracyjnie ukształtowaną, z charakterystycznymi sterczynami na skrajach. Od strony wewnętrznego dziedzińca znajdowały się (zachowane częściowo) długie, obszerne loggie z bogato zdobionymi snycerką balustradami

i okapami. Przyuliczne elewacje wymurowanego z cegły gmachu zostały pokryte kamienną okładziną, w partii parteru ciemnobrązową, grubą, rustykalnie łamaną, wyżej jasną, w kolorze piaskowym, mającą postać cienkich, gładkich płyt. Ściany wykuszy pokryto jaśniejszym, niegdyś białym tynkiem. Bardzo różnorodna i bogata jest artykulacja i dekoracja elewacji, potraktowanych niczym trójbarwna materia rzeźbiarska. Zróżnicowane formy okien, bram i drzwi, wieloboczne i półokrągłe dwukondygnacyjne wykusze w centralnych partiach poszczególnych segmentów skrzydeł, płyciny i elementy detalu architektonicznego wydobyte przed lico elewacji, partie gładkie i wypełnione rustyką lub płaskorzeźbą tworzą wielowymiarową materię, oddziałującą światłocieniem, fakturą, kolorem. Wystrój elewacji uzupełnia obfite zastosowanie różnorodnego dekoracyjnego detalu w postaci profilowanych ościeży, ząbkowań, gzymsów, opasek okiennych, fryzów, ornamentu geometrycznego i floralnego oraz przedmiotów o charakterze symbolicznym, czy wreszcie figuralnych, wielopostaciowych przedstawień. Okładziny z tufu, marmurowe posadzki i schody oraz ścienne malarskie dekoracje stanowiły niegdyś (w części zachowane) wyposażenie i ozdobę klatek schodowych (il. 32-33).

Gmach został wyposażony w najnowocześniejszą infrastrukturę techniczną: instalacje wodociągowe i kanalizacyjne, centralne ogrzewanie, instalację elektryczną i sieć telefoniczną. Wewnętrzny dziedziniec otrzymał formę ogrodu z egzotycznymi drzewami i fontanną. W części komercyjnej budynku ulokowano salony mody, ochronkę dla dzieci, galerię sztuki, salon fotograficzny i salę widowiskową.

W Tbilisi w początkach XX wieku działało kilkunastu artystów Polaków o znaczącej pozycji w środowisku artystycznym miasta. W gronie malarzy (np. Henryk Hryniewski, Cyryl Zdaniewicz, Bolesław Jacuński, Gracjan Chmielewski, Adam Międzybłocki, Władysław Stachowski, Roman Wilczyński, Ilja Zańkowski, Borys Romanowski, Zygmunt Waliszewski, Jan Pajewski, Michał Wadbolski, Mikołaj Sklifasowski) i rzeźbiarzy (np. Feliks Chodorowicz, Stanisław Horno-Popławski) znajdowali się również twórcy (**A. Nowak, J. Poznań**) współpracujący z inwestorami i architektami przy dekoracji

⁷⁷*Arhitektury-stroiteli Sankt-Peterburga serediny XIX - načala XX veka*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 233; *Postroika Svāto-Pokrovskoj cerkvi w Baranovičah (1921-1928)*, Vilno 1929, s. 12; M.

Mania, op. cit., s. 115; T.G. Gersamiā, op. cit., b.s. [Annotation, Bibliography, nr 158].

32. Tbilisi, apartamentowiec Aleksandra Melika – Azarianca, 1908/09-1913. Proj. Mikołaj Obłoński.
Fot. Autor, 2011 r.

32. Tbilisi, Aleksander Melik – Azarjants' tenement house, 1908/09-1913. Designed by Mikołaj Obłoński.
Photo Author, 2011

nowo wznoszonych gmachów. Znamy dziś zaledwie kilka ich dzieł, a o nich samych brak, jak dotychczas, jakichkolwiek informacji. Nie wiadomo, skąd pochodzili, gdzie i jakie odebrali wykształcenie, jak kształtowała się ich kariera artystyczna.

Pracownia prowadzona w Tbilisi przez A. Nowaka (być może tożsamego z Antonim Nowakiem⁷⁸) i jego dwu synów Franciszka i Józefa, musiała być w pierwszych dwu dekadach XX wieku znaczącym warsztatem dekoratorskim w zakresie malarstwa i rzeźby, skoro zlecono jej przygotowanie wystroju architektonicznego dla najokazalszych inwestycji realizowanych wówczas w Tbilisi: wyżej wspomnianego Domu Ludowego przy ul. Mardżaniszwili ufundowanego przez braci Zubalaszwili, kina „Apollo” przy ul. Agmaszenebeli oraz apartamentowca Aleksandra Melika – Azarianca przy al. Rustawelego⁷⁹.

Większość dekoracji to figuralne i ornamentalne płaskorzeźby wykonane w alabastrze lub sztucznym kamieniu, umieszczane na fasadach i elewacjach oraz zdobiące wnętrza. Cechą charakterystyczną płaskorzeźb jest ich masywność, wydatna, pełna forma i bogaty, plastyczny modelunek oraz skala i nagromadzenie elementów dekoracyjnych. Wśród zdobień ornamentalnych dominują motywy floralne, wieńce,

girlandy, kwiaty, owoce, symboliczne wyobrażenia przedmiotów, znaków i atrybutów oraz typowo dekoracyjne motywy geometryczne. Dekoracje figuralne to jednostkowe lub zespołowe przedstawienia symboliczne i alegoryczne, podkreślające funkcje użytkowe gmachów (teatr „Apollo”, 1909; Dom Ludowy, 1907-1909), nawiązujące do wybranych wątków i symboli mitologicznych (il. 25). W przypadku bogatej dekoracji figuralnej apartamentowca Aleksandra Melika – Azarianca (ok. 1915-1917) mamy do czynienia z symboliczno – alegoryczną narracją, trudną dziś do rozszyfrowania, być może związaną z osobą fundatora (il. 34-35). Ci sami twórcy byli też zapewne autorami dekoracji malarskich we wnętrzach wymienionych gmachów.

Warsztat A. Nowaka był także wykonawcą brązowych drzwi cerkwi Kwaszweti przy al. Rustawelego (wg projektu przygotowanego przez Henryka Hryniewskiego) oraz malarskich dekoracji kurtyny w sali widowiskowej Domu Ludowego (il. 26)⁸⁰.

Nic nie wiadomo o malarzu J. Poznaniu, autorze zachowanej do dzisiaj, choć znajdującej się obecnie w fatalnym stanie, dekoracji holu i klatki schodowej zaprojektowanej w 1909 r. przez Pawła Zurabiana luksusowej kamienicy przy ul. Tsinamdżgwiszwili 39, którego sygnatura zachowała się na jednym z ma-

⁷⁸ A. Furier, op. cit., s. 268.

⁷⁹ M. Mania, op. cit., s. 57, 63, 117.

⁸⁰ M. Mania, op. cit., s. 63; M. Mądziak, *Działalność społeczno-kulturalna...*, s. 24-25.

33. Tbilisi, segment skrzydła apartamentowca Aleksandra Melika – Azarianca, 1908/09-1913.
 Proj. Mikołaj Obłoński. Fot. Autor, 2011 r.
33. Tbilisi, Aleksander Melik – Azarjants' tenement house, 1908/09-1913. The part of the building.
 Designed by Mikołaj Obłoński. Photo Author, 2011

34. Tbilisi, dekoracje figuralne i ornamentalne apartamentowca Aleksandra Melika – Azarianca.
 Po 1913 r. Warsztat A. Nowaka. Fot. Autor, 2011 r.
34. Aleksander Melik – Azarjants' tenement house, ornamental and figural decorations, at 1913.
 A. Nowak's workshop. Photo Author, 2011

35. Tbilisi, jeden z zespołów dekoracji figuralnej apartamentowca Aleksandra Melika – Azarianca.
 Po 1913 r. Warsztat A. Nowaka. Fot. Autor, 2011 r.
35. Aleksander Melik – Azarjants' tenement house, one from sculpturing decorations, at 1913.
 A. Nowak's workshop. Photo Author, 2011

36. Tbilisi, dekoracje malarskie klatki schodowej w kamienicy przy ulicy Tsinamdżwizwili 39, 1911 r., malarz: J. Poznań.
Fot. Autor, 2010 r.

36. Tbilisi, painting decorations on the staircase in the rent house in Tsinamdžvrishvili Street No. 39, 1911. Painter: J. Poznań.
Photo Author, 2010

37. Tbilisi, dekoracje malarskie holu i klatki schodowej w kamienicy przy ulicy Tsinamdżwizwili 39, 1911 r., malarz: J. Poznań.
Fot. Autor, 2010 r.

37. Tbilisi, Tbilisi, painting decorations on the staircase and holl in the rent house in Tsinamdžvrishvili Street No. 39, 1911. Painter:
J. Poznań. Photo Author, 2010

lowideł⁸¹. Obok dekoracyjnych lamperii i iluzyjnie przedstawionych elementów architektury oraz licznych motywów floralnych, na dużych płaszczyznach ścian umieszczone zostały rodzajowe, idylliczne scenki: pasterzy i wędrowców w górach Kaukazu,

spacerowiczów w parkowych alejkach oraz pejzaże ze sztafażem: lasu oraz romantycznego parku ze stawem i pałacem. Od powstałego w 1911 r., jednolitego stylistycznie zespołu malowideł nieco odbiega formą, charakterem i kolorystyką ekspresyjny w wy-

⁸¹ T. Kiladze, M. Medzmariaszwili, T. Gersamia, op. cit., b.s., nr XXXIV.

razie widok górskich szczytów Kaukazu, umieszczony na jednym z podestów klatki schodowej, być może będący dziełem innego twórcy (il. 36-37).

Dzieła polskich architektów w Tbilisi, w tym szczególnie zaprojektowane przez nich gmachy publiczne, teatry, urzędy, instytucje, szkoły i siedziby organizacji, stanowią istotny składnik krajobrazu architektonicznego gruzińskiej stolicy. Sami architekci natomiast byli ważną częścią lokalnego środowiska, o czym świadczy czy to zlecenie im ważnych i prestiżowych inwestycji, czy też fakt zajmowania przez nich wysokich urzędów w gubernialnej i miejskiej administracji architektoniczno – budowlanej.

To tylko niektóre z argumentów uzasadniających podjęcie szerzej zakrojonych badań nad twórczością polskich architektów i współpracujących z nimi artystów w Tbilisi i innych rejonach Gruzji. Niniejsze opracowanie, będące wyłącznie ogólnym zarysem zagadnienia, nie wyczerpuje go, stanowiąc przyczynek do kontynuacji badań – opartych na programach uwzględniających przede wszystkim pracochłonne kwerendy w zasobach archiwalnych w Tbilisi, Kutaisi i Batumi. Ich podjęcie niewątpliwie przyczyniłoby się do znacznie lepszego poznania zarówno dorobku polskich projektantów w tej części Zakaukazia, jak i ich samych.

*Janusz Opaska, historyk sztuki
Narodowy Instytut Dziedzictwa
e-mail: lubsoc@wp.pl*